

Дмитренко О. П.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької мови
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА «ЛЮДИНА СОЦІАЛЬНА» ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ФОНДУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті зосереджено увагу на вивченні людини у суспільстві, її соціальному статусі, різних аспектах її життя та діяльності на матеріалі фразеології сучасної німецької мови.

Ключові слова: біосоціальна істота, соціальний суб'єкт, соціальні зв'язки, соціальні групи, соціальна стратифікація, соціальна нерівність, соціологія сім'ї, соціальний статус, соціальна мобільність.

Постановка проблеми. Феномен людини не був нецікавим для філософів, мислителів, видатних дослідників різних часів та епох. Вперше людина як особливий предмет вивчення розглядається софістами. Вихідним принципом розуміння людини у софістів було розуміння світу через людське сприйняття. Висловлювання «Людина є мірою всіх речей» походить з античних часів (V ст. до н.е.) та належить давньогрецькому філософу-софісту Протагору (480–410 рр. до н.е.). Вихідним принципом філософського пізнання людини Сократ вважав самопізнання: «Пізнай самого себе!». У своїх осягненнях людини Платон спирався на філософську теорію про вічний світ реального буття, світ ідей та тимчасовий світ речей. Людину він розглядав як єдність смертного тіла та безсмертної душі, сутністю людини Платон вважав її душу. Аристотель, як і всі філософи-попередники, вважав людину розумною, політичною (тобто суспільною). Середньовічна західноєвропейська філософія у своєму трактуванні людини акцент ставить на її душі та духовності й вважає їх головними у своїх трактуваннях. У добу Відродження людину розглядають як індивідуальність, що активно діє та пізнає світ, як вищу цінність, що поєднує тілесне та духовне у собі в одне ціле. У європейській філософії Нового часу людину розглядають як своєрідний досконалий механізм. Так, наприклад Р. Декарт розглядав людину як єдність тіла та душі, як складний механізм, що виявляє мислення та волю. У добу Просвітництва людину розглядають як таку, що здатна раціонально та глибоко мислити, оцінювати ідеї, моральні вчинки та передбачати їх наслідки. У філософії І. Канта людину представлено як єдність природного та соціального, оскільки вона одночасно належить світу природи та світу соціуму. У XVII ст. нідерландський учений Христіан Гюйгенс (1629–1696 рр.) поєднував діяльність людини з Космосом. Пізніше цю ідею у своїй концепції ноосфери розвинув вітчизняний учений В.І. Вернадський (1863–1945 рр.). Стислий екскурс у філософську думку різних часів свідчить про те, що проблема людини є одвічною філософською проблемою. Людину вивчають природничі й суспільні науки, спеціальні наукові установи. Не залишилася осторонь цієї проблеми й соціологія, основною метою якої є дослідження людини у суспільстві крізь призму со-

ціальних відносин. Найпростішу узагальнену характеристику людини знаходимо у філософії, яка визначає її як біосоціальну і духовну істоту, тобто істоту, в якій суперечливо поєднується біологічне та соціальне, що тісно переплетені та взаємодіють між собою.

Одним із лідируючих напрямів гуманітарних наук сьогодення є антропоцентризм, згідно з яким людина є центром та найвищою метою Всесвіту. Антропоцентризм покликав до життя нові гуманітарні дисципліни, такі як ергономіку, аксіологію, евристику та міждисциплінарні науки: етнолінгвістику, лінгвокультурологію, когнітивну лінгвістику, лінгвокраїнознавство, соціолінгвістику, мета яких полягає в тому, що дослідити якомога глибше людину в багатьох її аспектах та проявах.

Мова, яку людина отримує з перших хвилин своєї появи на світ, яка формує її світогляд, її ставлення до оточуючого світу, яка, врешті-решт, формує людину як істоту розумну – homo sapiens, відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини, тому мова є тим єдиним засобом, здатним допомогти розкрити сутність та феномен людини, «проникнути у приховану від нас сферу ментальності, вона (мова) визначає спосіб членування світу в тій чи іншій культурі» [5, с. 320]. Мова, мовні одиниці усіх рівнів уможливають реконструювання людини в її основних рисах. В.А. Маслова зазначає, що «будь-яку людину, що володіє природною людською мовою, можна моделювати як мовну особистість, в якій можна виокремити три структурних рівня: структурно-мовний (відображення ступеня володіння мовою), когнітивний (відображення мовної моделі світу особистості, її тезауруса та культури) і мотиваційний чи прагматичний» [5, с. 47–51]. Великий німецький мовознавець В. Гумбольдт зазначав: «Немає нічого всередині людини настільки глибокого, настільки тонкого і всеохоплюючого, що не переходило б у мову і не було пізнане за допомогою мови» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших у вітчизняному мовознавстві до проблеми вивчення людини у всіх її аспектах на матеріалі російської мови звернувся В.В. Виноградов. У подальшому ця ідея знайшла своє втілення у працях багатьох видатних лінгвістів-дослідників, таких як Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, І.К. Білодід, Т.В. Булигіна, В.Г. Гак, В.І. Карасик, Ю.Н. Караулов, І.І. Огієнко, О.О. Потєбня, Ю.С. Степанов, А.А. Уфимцева. Це питання тезисно висвітлювалося також й автором цієї статті на базі фразеологічних одиниць сучасної німецької мови, оскільки фразеологія є тією сферою мови, в якій найвиразніше, найповніше, найяскравіше віддзеркалюються уявлення людини про саму себе, про світ, що її оточує, і в якій вона живе та діє [3; 4].

Дослідження «людського чинника у мові» є та залишається вже тривалий час актуальним. Актуальності цьому пошуку додає також й те, що «людський чинник» у царині фразеологічного фонду сучасної німецької мови є недостатньо дослідженим. Вивчення літератури з цієї проблеми засвідчило, що «Людина соціальна» ще не була предметом розгляду на основі фразеологічного фонду сучасної німецької мови.

Метою статті є характеристика людини як соціального суб'єкта, демонстрація різних аспектів її життя та діяльності у суспільстві на базі фразеологічного фонду сучасної німецької мови. Об'єктом пошуку є «Людина соціальна», вербалізована фразеологічними одиницями сучасної німецької мови.

Виклад основного матеріалу. Поняття «людина» є загально-родовою ознакою. За своєю сутністю людина є біосоціальною істотою, оскільки вона є частиною природи і водночас нерозривно зв'язана з суспільством. Суспільство існувало в усі часи та епохи. Проте лише у XVIII ст. поняття «суспільство» почали розглядати як абстрактну категорію. У сучасній науці існує багато теоретичних парадигм суспільства, вчені по-різному тлумачать його сутність, проте спільним для них є те, що вони розглядають та аналізують суспільство як особливий тип соціальної системи, «основою якої є індивіди, соціальні дії, взаємодії та відносини, що є стійкими та відтворюються в історичному процесі, переходячи з покоління в покоління» [2, с. 130]. Будь-яке суспільство складається з великої кількості соціальних груп, які посідають різні місця в ієрархії суспільства. Так, сучасні словники німецької мови фіксують різні найменування поняття “Das Geld” – гроші різними верствами суспільства: *die Geldmittel, die Kapitalien, Nervus Rerum (bildungssp.)*. Наступні назви грошей, вживані нижчими суспільними класами чи групами людей, як правило, шахраями, пройдисвітами, злодіями, несуть відтінок зневажливості, грубості, фамільярності: *der Mammon (abwert.), das Emmchen, die Puste (salopp), der Knast (gaunersprg.) die Flöhe (salopp), der Zaster (salopp)*. Так, наприклад, остання назва грошей *der Zaster (salopp)* потрапила у злодійський жаргон з циганського лексикона. Фразеологічна одиниця *Borsten haben* (жарг.) – «бути при грошах» [7, с. 118] є жаргонізмом, що переважно вживається у сільській місцевості. У суспільстві люди посідають різні суспільні позиції та виконують різні суспільні ролі, беруть неоднакову участь в економічному, політичному та державному житті. Все це разом породжує відмінності та нерівності між людьми у суспільстві. Для опису системи нерівностей між людьми у соціології використовують термін «соціальна стратифікація» [2]. Соціальна стратифікація – це диференціація деякої певної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі, що відображається в існуванні вищих та нижчий верств населення. Так, у фразеологічному фонді сучасної німецької мови вищі класи суспільства позначаються як *alles, was gut und teuer ist* – «сильні світу цього; вершки суспільства» [7, с. 288]; *die Crème der Gesellschaft* – «сильні світу цього» [7, с. 135], а найнижчі верстви населення у суспільстві як *Krethi und Plethi* – «усякий набрид» [10, с. 436]; *die Hefe der Gesellschaft* (або *des Volkes*) – «покидьки суспільства» [7, с. 318]. Виявом соціальної нерівності у суспільстві є бідність та багатство соціальних суб'єктів. Високий ступінь бідності певних прошарків населення відображено такими фразеологічними одиницями (далі – ФО): *nichts zu leben haben* – «не мати засобів існування» [8, с. 13]; *j-d ist Baron von Habenicht* – «у кого-н. ні кола, ні двора» [7, с. 293]; *j-d hat weder Haus noch Hof* – «у кого-н. ні кола, ні двора»

[7, с. 315]; *nackt und bloß wie ein gerumpfter Hahn* – «голий як бубон» [7, с. 294]. Багатієв відображено як *Geld und Gut haben* – «людина з великими статками» [9, с. 581]; *ein gemachter Mann sein* – «людина з статками» [8, с. 41]; *wie ein Pascha leben* – «жити в розкошах» [8, с. 97]. Люди мають різні джерела доходів та різний їх рівень: а) високий рівень доходів виражено такими ФО: *j-n sticht der Hafer* – «хто-н. нависніє з розкошів, з жиру казиться» [7, с. 294]; *Geld machen* – «загрібати гроші» [7, с. 252]; *j-d schwimmt im Geld* – «у кого-н. грошей хоч греблю гати» [7, с. 252]; *Geld scheffeln* або *das Geld in vollen Scheffeln (scheffelweise) einheimsen* [9, с. 1310]; б) низький рівень доходів: *blank sein* – «не мати зовсім грошей» [9, с. 264]; *schwach auf der Brust sein* – «мати мало грошей» [9, с. 287]; *von der Hand in den Mund leben* – «ледве зводити кінці з кінцями, ледве перебуватися» [7, с. 296]. Нерівність серед соціальних суб'єктів виявляється також: а) у розподілі прибутків та добробуту: *sich (D) Lövenanteil nehmen / Lövenanteil davontragen* або *heimbringen* – «забрати собі левову пайку» [8, с. 32]; б) у можливості досягти бажаних цілей: *mehrere Eisen im Feuer haben* – «мати багато можливостей досягти свою мету, ціль» [1, с. 184]; *die Flinte ins Korn werfen* – «відступити від мети в останній момент, спасувати перед труднощами» [9, с. 518]; *Himmel und Hölle / Erde in Bewegung setzen* – «робити все можливе й неможливе, щоб досягти своєї мети» [9, с. 708]; *alles auf eine Karte setzen* – «ризикувати всім, щоб досягти мети» [9, с. 816]; в) у відмінностях у якості та тривалості освіти: *etwas anstudiert sein* – «мати поверхові знання» [7, с. 41]; *halbwegs gebildet sein* – «бути недоуком» [7, с. 296]; г) у наявності чи відсутності власності: *die ganze Habe* – «усе майно» [7, с. 291]; *fahrende* (або *bewegliche*) *Habe* – «рухоме майно» [7, с. 291]; *liegende* (або *unbewegliche*) *Habe* – «нерухоме майно» [7, с. 291]; *keinen Halm besitzen* – «не мати нічого» [7, с. 296].

Соціологія сім'ї досліджує індивіда крізь призму соціокультурних внутрішньосімейних ролей, сімейної належності. У сім'ї індивід постає як чоловік або дружина, батько або мати, син або дочка. Велике значення німецький етнос надає родинним зв'язкам: *Blut ist dicker als Wasser* – «родинні зв'язки є сильнішими, ніж будь-які інші» [10, с. 124]. Про виховану, освічену, з хорошими манерами людину говорили, що вона «походить з хорошого дому»: *aus gutem* (або *besseren*) *Hause sein* (або *stammen, kommen*) [7, с. 315]. Мати свій власний дім, збудувати його є важливим у житті кожного індивіда: *das eigene Nest* або *Haus und Hof haben* або *Haus und Herd haben* – «мати родинне вогнище, дім» [10, с. 330]; добropорядний сім'янин дбає про свою сім'ю та піклується про те, щоб ніщо її не зганьбило: *das eigene Nest rein halten* [10, с. 534]. Трапляються випадки, коли в сім'ї панують чвари та розбрат: *der Haussegen hängt schief* [10, с. 331], а також *wie Hund und Katze zusammenleben* [7, с. 352]. Непоодинокими є випадки, коли один із членів родини негативно висловлюється про власну сім'ю: *das eigene Nest beschmutzen* [10, с. 534].

На певній території соціальні суб'єкти мають спільне мирне проживання: *mit jmdm. unter einer Decke stecken* – «з кимось робити спільну справу» (ugs.) [9, с. 323]. Проте люди можуть мати найрізноманітніші стосунки та відносини один з одним, з групою чи групами людей, із суспільством. Стосунки між людьми можуть бути: а) шанобливими: *jmdn. Behandeln wie ein rohes Ei* – «ставитися до кого-н. надто обережно» [10, с. 165]; б) ворожими: *auf Hauen und Stechen* – «бути на ножах, ворогувати з ким-н.» [7, с. 313]; *sich* (або *einander*) *in die Haare greaten*

(або *kommen, fahren, kriegen*) – «битися, учепитися одне одному у волосся» [7, с. 291]; *sich (einander) in den Haaren liegen* – «сваритися, ворогувати» [7, с. 291]; *j-m j-n auf den Hals schicken / hetzen* – «підбурити кого-н. проти кого-н., нацькувати кого-н. на кого-н.» [9, с. 98]; в) недоброзичливими: *j-m die Hapfen im Munde zählen* – «дорікати кому-н. шматком хліба» [7, с. 311]; г) зневажливими: *jmdn. wie ein Stück Dreck / wie den letzten Dreck / wie einen Hund behandeln* [10, с. 97]. Проживаючи у суспільстві, люди можуть мати конфлікти з суспільством, з соціальними групами, один з одним, наприклад: *das Heft ergreifen / in die Hand nehmen* – «взяти владу в свої руки» [7, с. 318]; *j-m das Heft aus der Hand nehmen / reißen / drehen / entwinden* – «вирвати, забрати владу з чий-н. рук» [9, с. 678]; *das Heft aus der Hand geben* – «передавати владу в інші руки» [9, с. 678].

Складовою частиною концепції соціальної стратифікації є теорія соціального статусу. Соціальний статус – це позиція людини у суспільстві, що пов'язана з іншими позиціями через систему прав та обов'язків. Кожна людина може бути членом різних соціальних груп, а отже, мати різні соціальні статуси. Сукупність статусів людини називають статусним набором. Критеріями соціального статусу людини є: а) її зовнішній вигляд: *eine sieghafte Schönheit* або *schön wie die Sünde* – «надто красива жінка» [10, с. 664]; б) поведінка та манери: *sich (D) eine gute Haltung angewöhnen* – «засвоїти хороші манери» [7, с. 300]; *seine / die Beherrschung verlieren* – «втрачати самовладання, роздратовуватися» [10, с. 97]; *gute Miene zum bösen Spiel machen* – «не показувати роздратування у неприємній ситуації» [9, с. 1013]; *keine Miene verziehen* – «не показувати глибокого внутрішнього хвилювання» [8, с. 52]; в) в манері мовлення: *j-d hat den Mund (або das Maul) auf dem rechten Fleck* – «у кого-н. язик добре підвішений» [7, с. 215]; *den Faden verlieren* – «не вміти логічно висловлюватися, відхилитися від теми» [9, с. 478]; г) у її одязі: *etw. (D) passt wie eine Halskrause zur Baumkatze* – «що-н. личить, як корові сідло» [7, с. 299]; *etw. beleidigt den Geschmack* – «що-н. виражає відсутність смаку» [7, с. 88]; г) у її внутрішніх якостях: *das Herz auf dem rechten Fleck haben* – «чуйний, співчутливий, готовий допомогти» [10, с. 40]; *den großen Mund haben* – «нахаба, зухвалець» [9, с. 700]; д) у стані в суспільстві: *im Hanf sitzen* – «сидіти на тепленькому місці» [7, с. 310].

Характерною рисою соціального статусу є його соціальна мобільність. У плінні життя індивід може змінювати свій статус та набувати іншого. За певних обставин людина може перетворитися із вільної, законслухняної у в'язня та перебувати у місцях позбавлення волі: *ins Loch kommen* – «попасти за ґрати» [7, с. 315]; *j-n ins Loch stecken* – «посадити кого-н. у в'язницю» [7, с. 315]. Змінюється соціальний статус людини й тоді, коли вона втрачає постійне місце роботи, постійний заробіток: *in Lohn und Brot stehen* [10, с. 479], й тоді, коли хтось забирає в неї її роботу: *jmdn. um Lohn und Brot bringen* [10, с. 479]. Втративши постійну роботу, постійне джерело доходу, людина отримує статус безробітного: *auf dem Pflaster liegen / sitzen* [10, с. 568]. Соціальний суб'єкт, що має міцний економічний стан (*festen Boden unter den Füßen haben / unter die Füße bekommen* [10, с. 128]), може втратити свої міцні економічні позиції та стати банкрутом, як у серії фразеологічних одиниць: *pleite sein, Pleite machen, bei jmdm. sitzt der Pleitegeier auf dem Dach* [10, с. 574].

Соціальний суб'єкт, який успішно виконує усі основні суспільні функції, має особливий вид відносин між людьми,

високі моральні якості, є компетентним, користується повагою та довірою у колективі, має загальне визнання та популярність, користується авторитетом. Об'єктивною умовою суспільного визнання індивіда є його реальний вклад у загальну справу соціальної чи професійної групи чи суспільства, його соціально-ціннісні характеристики, що впливають із порівняння їх з іншими: а) освіта / знання / кваліфікація: *ein gelertes Haus* – «учена голова, учений муж» [7, с. 315]; *Grütle im Kopf haben* – «бути тямущим» [7, с. 285]; *auf / hinter dem Mond leben* – «бути непоінформованим» [9, с. 1032]; б) вміння та навички: *wissen, jmdn. zeigen, wie der Hase läuft* – «знати, показати іншим, як робиться справа, щоб досягти бажаного результату» [10, с. 327]; *etwas aus dem Ärmel schütteln* – «уміння здобути, придбати щось швидко й без труднощів» [10, с. 57]; *Berge bewegen (versetzen)* – «вершити великі справи» [7, с. 88]; *mit einem blauen Augen davon kommen* – «уміння вистояти небезпеку з малими втратами» [10, с. 74]; в) розум / обдарованість / талант: *viel Geist haben* – «бути розумним, кмітливим»; *Grütle im Kopf haben* – «бути тямущим» [7, с. 285]; *nicht auf den Kopf gefallen sein* – «бути розумним, кмітливим» [9, с. 881]; г) професіоналізм / майстерність: *in einer Sache zu Hause sein* – «бути добре обізнаним з чим-н., знатися на чому-н.» [7, с. 315]; *sein Handwerk / sich auf sein Handwerk verstehen* – «бути майстром, знавцем своєї справи» [10, с. 323]; *den Handel verstehen* – «бути майстром, знавцем своєї справи» [7, с. 308]; г) слава: *sich einen Namen machen* – «стати відомим» [9, с. 1061]; *gut (або übel) beleumdet sein* – «що має добру славу, славнозвісний (або горезвісний)» [7, с. 88].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що людина як соціальна сутність нерозривно пов'язана із суспільством. Вона стає людиною лише тоді, коли живе, діє, вступає у суспільні відносини, активно, свідомо, цілеспрямовано змінює світ та себе в ньому. Людина динамічно розвивається, змінює свій соціальний статус, отримує нові огранування, викликані часом та обставинами. Людина, вихована суспільством, сім'єю та самостійно удосконалена, належить до системи загальносоціальних, культурно-історичних досягнень людства. Звичайно, цей пошук не є довершеним чи правильним в останній інстанції. Це – спроба автора за допомогою великого потенціалу фразеологічних одиниць сучасної німецької мови показати Людину, що розумно живе, розвивається та діє у суспільстві та на його благо. Зазначена тема є невичерпною у плані порівняльно-зіставних, когнітивних досліджень.

Література:

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М., 1984. – 448 с.
2. Дворецька Г.В. Соціологія : [навч. посібник] / Г.В. Дворецька. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 472 с.
3. Дмитренко О.П. Намітки до портрету «НОМОЕCONOMICUS» засобами фразеологічного фонду сучасної німецької мови / О.П. Дмитренко // Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27–28 грудня 2013 р., м. Львів). – Львів, 2013. – С. 69–74.
4. Дмитренко О.П. Рис характеру людини через призму фразеологічних одиниць сучасної німецької мови / О.П. Дмитренко // Каразинські читання: ЛЮДИНА. МОВА. КОМУНІКАЦІЯ. Тези доповідей XIII наукової конференції з міжнародною участю (7 лютого 2014 р.). – Х., 2014. – С. 93–94.

5. Маслова В.А. Homolingualis в культурі / В.А. Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
6. Словопедія. Уроки державної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/39/53407/26467.html>.
7. Гавриш В.І. Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / В.І. Гавриш, О.П. Пророченко. – К. : Рад. шк., 1981– . Т. 1. – 1981. – 416 с.
8. Гавриш В.І. Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / В.І. Гавриш, О.П. Пророченко. – К. : Рад. шк., 1981– . Т. 2. – 1981. – 425 с.
9. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / hersg. und bearb. vom Rat der Dudenredaktion. [Red. bearb. Matthias Wermke...]. – 3., völlig neu. bearb. und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2002. – 1816 s.
10. Duden (in 12 Bänden) Band 11. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Idiomaticsches Wörterbuch der deutschen Sprache. Dudenverlag. – Mannheim, Leipzig, Zürich, 1992. – 864 s.

Дмитренко Е. П. Штрихи к портрету «человек социальный» средствами фразеологического фонда современного немецкого языка

Аннотация. В статье сконцентрировано внимание на изучении человека в обществе, его социальном статусе, различных аспектах его жизни и деятельности на материале фразеологии современного немецкого языка.

Ключевые слова: человек, биосоциальное существо, социальный субъект, социальные связи, социальные группы, социальная стратификация, социальное неравенство, социология семьи, социальный статус, социальная мобильность.

Dmytrenko O. The traits to the portrait of “social person” be means of the phraseological fund of modern german

Summary. The article focuses on the study of a person in the society, his socio-economic status, various aspects of his life and practical activities on the base of phraseology of modern german.

Key words: biosocial creature, social subject, social connections and relations, social groups, social stratification, social inequality, sociology of family, social status, social mobility.